

Səməngül OAFAROVA*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**Bakı Slavyan Universiteti**E-mail: Gulhusu01@gmail.com**ORCID İD: 0000-0002-3548-8937 UOT 82-053.2*

RUS UŞAQ FOKLORU HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

Açar sözlər: rus folklorşünaslığı, uşaq folkloru, rus uşaq folkloru, xalq sərəvəti, zəngin uşaq folkloru, pestuşeklər, potəşkilər.

SUMMARY

CONSIDERATIONS ON RUSSIAN CHILDRENS FOLKLORE

In every moment of life, in the world, man has become the owner of both material and spiritual wealth. Both acquired wealth played a key role in the acquisition of the other. Material wealth, which is important for people, has also led to spiritual development. Folklore, a rich vocabulary of artistic words, as well as the creator of new literary genres, led to the formation of education, moral and ethical values. Folklore, which accumulates, preserves by enriching the moral wealth of the people, provides extensive information about the creativity, rich folklore, lifestyle, customs, worldview, artistic thinking, public relations of the former society. It would be the least to say that childrens folklore is a part of general literature. Childrens folklore is a spiritual treasure that takes into account their perceptions and understandings, and assumes the basic enlightenment powers as a duty. Childrens folklore is a product of what adults have prepared for children and, over time, re-created for them by those adults. According to researchers, Russian childrens folklore is based on the traditions of the peoples of the USSR. K.D. Ushinsky rightly noted that the skill of children to speak with all the richness of the mother language, the ability to feel the diversity without acquaintance, the impact on language development is also of great importance in the initial teaching of the mother language. Childrens folklore of the Russian people is unusual, rich and diverse. Beautiful examples of folk literature, which have an exceptional role in the lives of children, develop childrens spiritual feelings and poetic feelings. As important as songs are, tales and epics teach courage, fearlessness and pride.

Keywords: Russian folklore, childrens folklore, Russian childrens folklore, folk wealth, rich childrens folklore, songs, poems, counting rhymes, nursery rhymes.

РЕЗЮМЕ

К ВОПРОСУ О РУССКОМ ДЕТСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В каждый момент жизни, мира человек становится обладателем как материальных, так и духовных богатств. Из обоих заработанных богатств одно сыграло ключевую роль в приобретении другого. Материальные блага, важные для людей, также привели к духовному развитию. Фольклор, являясь богатой сокровищницей художественного слова, создателем новых литературных видов, привел к формированию равноправного воспитания, нравственно-этических ценностей. Фольклор, впитывая, приумножая, обогащая и передавая потомкам народное богатство, дает обширную информацию о творчестве, богатейшем фольклоре, образе жизни, традициях, мировоззрении, художественном мышлении народа, об общественных отношениях прошлого общества. Можно сказать, что детский фольклор является частью общего фольклора. Детский фольклор – это духовное богатство, которое учитывает восприятие, понимание детьми, берет на себя основные воспитательные полномочия как чувство долга. Детский фольклор – это продукт того, что взрослые готовят для

детей, и со временем эти взрослые воссоздают для детей. Русский детский фольклор, по мнению исследователей, строился на основе фольклора народов СССР. К.Д. Ушинский справедливо отмечал, что умение детей говорить со всем богатством родного языка, умение чувствовать разнообразие без ознакомления, влияние на языковое развитие также имеет большое значение при первоначальном обучении родному языку. Детский фольклор русского народа необычен, богат и разнообразен. Образцы народной литературы, прекрасные, играющие исключительную роль в жизни детей, развивают у детей нравственные и поэтические чувства. Как бы ни были важны песни, смелости, бесстрашию, гордости учат сказки, эпосы.

Ключевые слова: русская фольклористика, детский фольклор, русский детский фольклор, народное богатство, богатый детский фольклор, пестушки, потешки.

Folklor hər bir xalqın adət-ənənəsinə, tarixi köklərinə, yaşam tərzinə, zövqünə, meylinə məxsus və maraqlarının ifadəçisi olub, kollektiv yaradıcılıq mahiyyəti daşıyır. Xalqın həyat yollarında maraqların ilkin ifadəçisi və xüsusiyyətlərinin əks olunmasıdır. Xalq şeiri ən böyük sərvətdir. O, həm millətin milli mədəniyyəti, maariflənmə sahəsinin inkişafedici qüvvəsi, həm də yüksək əxlaqi dəyərlərin formalaşması yolunda tükənməz xəzinədir.

1934-cü ildə M.Qorki I Ümumittifaq Konqresdə çıxışında folklorun mahiyyətini, xalq arasındakı nüfuzunu, kollektiv yaradıcılıq məhsulunun faydasını geniş şəkildə göstərmişdi.

Folklor körpədən yaşlıya qədər insanlar arasında yaranan, yaşayan, yüksək tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan bir əxlaq kitabıdır, konstitusiyasıdır. Mahiyyəti, düşüncəyi sahə baxımından faydalıdır. Ailənin möhkəm-lənməsində, fəaliyyətinin formalaşmasında, gələcək yollarının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sadəliyi, əlçatanlığı, anlaşılıqlı olması baxımından da təhlil və tərbiyə vasitəsidir.

Uşaq folkloru ümumi folklorun bir hissəsidir, desək az olar. Uşaq folkloru, uşaqların qavrayışını, başadüşəcəyini nəzərə alan, əsas maarifləndirmə səlahiyyətlərini bir vəzifə borcu kimi üzərinə götürmüş mənəvi sərvətdir. Uşaq folkloru, böyük uşaqlar üçün hazırladıklarını və zaman keçdikcə həmin böyük uşaqlar üçün yenidən yaradılmış məhsuludur.

«Uşaq folkloru» ifadəsi rus folklorşünaslığında ilk dəfə 1926-cı ildə İrkutsk universitetinin professoru Q.S.Vinoqradov, bir qədər sonra isə (1928) görkəmli pedaqoq O.İ.Kapitsa tərəfindən işlədilmiş və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır.

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq əksər Avropa ölkələrində uşaq folkloru bir sıra alim və yazıçının doğma mövzusunə çevrilmişdir. Rusiya və keçmiş sovet respublikaları bu sahədə daha fəal olmuşlar. Q.S.Vinoqradov və O.İ.Kapitsanın demək olar ki, bütün elmi fəaliyyəti rus uşaq folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqinə həsr olunmuşdur. Sonrakı illərdə isə folklorşünaslığın tədqiqi, SSRİ məkanına daxil olmuş bütün xalqların uşaq folkloruna yönəlmişdir. Rus uşaq folklorunun tədqiqində V.P.Anikin, A.D.Baransev, Q.A.Bartaşeviç, V.A.Beçak, V.A.Vasilenko, O.N.Qreça-nina, Q.V.Dovjenok, P.Z.Zandukeli, M.Q.Kitaynik, S.Q.Lazutin, E.S.Litvin, T.S.Mamaladze, N.S.Malaşenko, M.N.Melnikov, A.N.Martınova, A.M.Rubnikova və digərlərinin əməyi yüksək qiymətləndirilmişdir.

V.P.Anikin təsnifatına əsaslanaraq uşaq folklorunu 3 qrupa bölmələr:

1. Böyük uşaqlar üçün yaradılmışlar;
2. Böyük uşaqlar tərəfindən yaradılaraq, zamanla uşaq folkloruna çevrilmişlər;
3. Uşaqların özləri tərəfindən yaradılanlar.

Digər rus tədqiqatçıları N.S.Kravtsov, S.Q.Lazutin isə yalnız uşaqların özləri tərəfindən yaradılan və ifa olunan bədii yaradıcılıq nümunələrini uşaq folkloru hesab etmişlər. Bu fikirlə N.P.Andreyev və V.İ.Çiçeron da razılaşıblar. Rus folklorşünaslığında «böyük uşaqlar üçün yaradılmış nümunələrin» uşaq folkloruna aid edilməsinə Q.S.Vinoqradov, N.P.Andreyev, N.İ.Kravtsov, S.Q.Lazutin kimi etiraz edənlər, laylaları, oxşamaları, uşaq folkloru nümunəsi yox, sərbəst yaradıcılıq məhsulu hesab etmişlər. A.Nəbiyev isə V.P.Anikin yuxarıdakı bölgüsünü dəyərli hesab etmiş, onların qarşılıqlı araşdırmaya ehtiyacını önə çəkmişdir. K.Çukovskinin sözləri ilə desək: «İki və daha böyük yaş dövründə uşaqlar özləri də yaratmağa başlayırlar və həqiqi folklor incilərinin yaradıcısı olurlar» (5, 20).

Şifahi xalq yaradıcılığı, xalqın qeyri-peşəkarlıqla yaradılmış, mövcud olan hər növü və janrıdır. «Folklor» sözünün hərfi mənası xalq müdrikliyi, xalq biliyi deməkdir. İnsanların yaradıcılığının özünü göstərdiyi sahə qeyri-adi dərəcədə genişdir. Bütün dünya xalqlarının ədəbiyyatında folklor peşəkar yaradıcılıq kimi fərqli bir xarakter daşıyır. Ədəbi yaradıcılıq hərəkəti həmişə özünəməxsus, bənzərsiz, başqaları tərəfindən təkrarlanmayan müəllif fəaliyyəti ilə bağlıdır. Amma folklor nümunələri əksinə, müəyyən edilmiş əsasda və çərçivədə yaranır. Bu ədəbiyyat unudulmaz hadisələrə, mərasimlərə və həyatda qarşısızalmaz günlərə aid yazılan mahnılar, şeirlər, dram parçaları, dastanlar, maslenitsə əyləncəsi, bahar sehiri və s. haqqında yaranan nümunələrdir. Burada gündəlik, poetik məzmunlu əsərlər meydana gəlir, bu həm də əvvəlki yaradıcılıq nümunələrindən bəhrələnərək yaranır və şifahi poetik istifadəsinə çevrilir. Şifahi poetik nümunələr bədii zövqləri əks etdirir, xalqın bədii ehtiyaclarını ödəyir. İnsandan-insana, ağızdan-ağıza keçərək tamamlanır və ya dəyişir. Bu prosesin davam etməsi xalqın yaradıcılıq məhsulunu formalaşdırır, mükəmməlləşdirir. Folklor nümunələri kağız üzərində qurulmamış, yalnız şifahi ötürmə zamanı müxtəlif müğənnilər, nağılçılar tərəfindən inkişafa məruz qalmışdır. Həcmcə böyük nağıllar da, dastanlar da bu üsulla yaranmışdır və yaddaşlarda yaşamışdır. Bu nümunələrin yaradıcıları aristokrat, intelligent xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən yaradıcılıq məhsuludur.

A.M.Qorki 1909-cu ildə folklorun inkişafı haqqında «bu bir adamın şəxsi düşüncəsi deyil, bütün xalqın kollektiv yaradıcılığıdır» - fikrini irəli sürmüşdür.

Rus xalqının ən kiçik folklor növü ninnilər və ya beşik nəğmələridir. Bu sözün qədim mənası pıçıldamaq deməkdir. Bu növ uşaqlara ninni, beşik başında söylənilən mahnılardır. Bunun köməyi ilə ana və ya dayə uşaqlara yuxu çağırırlar.

Folklor xalqın zövqünü, meylini, maraqlarını ifadə edir. Hər millətin milli mədəniyyəti, ən böyük sərvətidir. Xalq şeiri, tarixi tərəqqi yolunda xalq tərəfindən genişləndi, maraqlı, tərbiyəvi əhəmiyyətli bir sahəyə, mühüm təhsil və tərbiyə

məktəbinə ən böyük yardımçı və qüvvəyə çevrildi. Məktəbəqədər və məktəbyaşlı uşaqlar arasında maariflənmə səlahiyyəti qazandı. Folklor, uşaqlar arasında qavrama vəziyyətinin də əlçatanlığına yardımçı oldu. Rus xalqının uşaq folkloru qeyri-adi, zəngin və müxtəlifdir. Qəhrəmanlıq dastanı, nağıllar, kiçik janrlar çoxsaylı əsərlərlə təmsil olunur.

Zaman keçdikcə ninnilər ritual və yazım xarakterini itiribdi. Uşaqlara pestuşeklər oxuyurlar, onları oxşayır, əzizləyirlər. Ətraf aləmin gözəlliklərini oxşadaraq oxşayırlar. Uşaq böyüdükcə sevəlmələr, əzizləmələr – pestuşeklər yerini potşeklərə verdi. İndi bir az mürəkkəb mahnılar oxudular. Yulaf qoxusu duyan qızıl quyruqlu xoruz, noxudun iyini də duyar. İndi artıq kiçik məzmunlu nağıllar yaranırdı. Bu nağılların qəhrəmanı dəyirmanı gedən uzunburun durna, gödəkayaq dovşan, Mərakeş çəkməli köhnə oğru-quldurların gəlişi və s. hadisələrdən bəhrələnmək nağılları düzüb qoşurdular. Burada zarafat ritmləri də var idi. Arabanın təklərinin səsi ilə ritm qurulurdu. Laylaların ritmi yaranırdı:

Трах, трах, тара-рак!

Едет баба на волках.

Daha bir şəkildə ritm daha bacarıqlı bir şəkildə təkrarlanır:

А, чу-чу, чу-чу, чу-чу!

Я горох молчу! (4, 28)

Belə bir şeirin sözləri, musiqisi uşaqlar arasında ritm hissini inkişaf etdirir, onları xoşbəxt edir. Zarafatlar arasında əsl əlaqələrin qəsdən yerdəyişməsi ilə gülüşə səbəb olan xüsusi bir növ mahnı-qafiyə yaranır. Burada donuzun palıd abasında yuva qurması, ayının milçək dərisindən ayaqqabı tikməsi, dənizin od tutması, ağ balıqların uçub getməsi, bir kişinin ocaqdan nəre balığı çıxarması və s. Haqqında uyğunsuz mahnılar yaranmışdı. Amma bu uyğunsuzluq pedaqogikaya çevrilmiş, tərbiyyəyə, əxlaqa xidmət etmişdir. Yumor hissini gücləndirilməsi və bu tip zarafatların ifadə edilməsi uşaq yazarı K.S. Çukovski tərəfindən müdafiə edilmişdi. Bunların ardınca bir zaman böyüklərə aid olan, lakin müəyyən dəyişikliklərə məruz qalaraq uşaqların ixtiyarına verilmiş mahnılar, oyunlar, tamaşalardır. Bunların yaradıcıları uşaqlar özləri olur. Mahnıların sözləri çiçəklərə, salyangözlərə, kiçik böcəklərə həsr etməsi, quş səslərinin təqlidi, bir ayağını ata oxşadan, qayğısız uşaqlığın maraqlı anlarıdır.

Bu çağırış uşağın ürəyini ümidlə doldurur. Böyüklərin kədərli ifadə etdiklərini, uşaqlar mahnıya, şənliyə, çağırışa çevirmişlər, müəyyən sanılı günlərdə, mərasimlərdə ifa etmişlər.

Şifahi cümlələrlə, gah dağıcı hadisələrə qışqıraraq, gah faydalı yer, göy, su qüvvələrinə, böyüklərin həyatı və işi üçün çağırış xarakterli mahnıların, tamaşa və qurduqları oyunlarla zənginləşdirmiş, maraqlı və gülməli şeylər daxil etmişlər. Daxil edilmiş personajlarda, heyvanlar, quşlar, uğur böcəyi, arılar, itirilmiş dişini aparan siçan və s. maraqlı doğurur. Bunlar qədim rus uşaq folkloruna aid edilir.

Uşaq folklorunun tədqiqatçısı Q.S.Vinoqradov tərəfindən elmi ədəbiyyata daxil edilən bu termin, zənglər və cümlələr arasında mövsüm, hava, bayramlarla əlaqəni vurğulayır, həyat tərzini, həyat sistemi ilə uyğunlaşdırır. Buradakı oyunlar, ciddi həyat axtarışlarına bənzərliyi ilə diqqətə cəlb edir. Ovçuluq, məhsul yığımı, tənəzzül rituallarını təqlid etdikləri kətan əkmək, tarla becərmək və digər zəhmət tələb edən işlərin gündəlik həyatda ciddi, dəqiq, ardıcılıqla təkrarlanmasının məqsədi, erkən yaşlarından uşağa mövcud şeylərin və adətlərin nizamına düşməyi aşılamaq, ona davranış qaydaları öyrətmək idi. Bununla bərabər qədim həyatın əlamətləri olan köhnə bütperəst oyunlardan bəhrələnmək, onlardan istifadə etməklə, yeni yaranan oyun personajlarından faydalanmaqla, qarşıda onları gözələnən həyat uğrunda mübarizəyə bir növ hazırlanmaqdır. Xalqın həyatı ilə sıx bağlı olan, pedaqogika prinsiplərinin vacib, populyar tələblərini özündə birləşdirən bu oyunlardan bəziləri bu gün də həyat tərzlərində yaşayır, unudulmur. Bu oyunların yaradıcıları uşaqlar olmuşdu. Bəzən böyüklər tərəfindən yaradılsa da, sonda uşaqların ixtiyarına verilmişdi.

Böyüklərdən uşaqlara ötürülən yaradıcılıq məhsullarında uşaqların özlərinə məxsus elementlər hiss olunur. Bu ən çox deyişmələrdə, öcəşmələrdə, sanamalarda özünü büruzə verir. Uşaq folkloru da xalq ədəbi nümunələrindən bəhrələnməmiş, qorunmuş xalq sərvətidir. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək, yəni onun çətinliyi, asanlıq, təsir dairəsi öncədən diqqətdə saxlanılır və ehtimal xarakterli fikirlərin yaradıcılığına çevrilir. Müəyyən partilərin, mərasimlərin, tədbirlərin həyata keçirilməsində uşaqlar şən və hazırcavablıqlarını nümayiş etdirmək məqsədi ilə həyata gətirdikləri dolamalar, deyişmələr, öcəşmələr və sanamaların rolu mükəmməldir. Oyunlarda sanamaların həyata keçirilməsi, ciddi toqquşmaları aradan qaldırmışdır. Oyunlarda iki qrupun yaradılmasında bu yaradıcılıq məhsulunun rolu əvəzsizdir. Bir çox xalq ədəbiyyatı sayma qafiyələrinə adət etmişlər. Uşaqlar sayma qafiyələrindən istifadə etməklə öz güvənələrini möhkəmləndirir, məsələni də öz xeyirlərinə həll edirlər. Uşaqlar arasında ifadə motivləri də özünün fəallığını diqqətdə saxlamışdı. Burada atalar sözündən, tapmacalardan istifadə etməklə uşaqların zehni fəaliyyətinin reallığına da çıxır açılmışdı, çünki dolamalarda da, öcəşmələrdə, canamalarda da qafiyə gözlənilir. Amma məna diqqətdən yayınır, söz yığımı öz funksiyasını yerinə yetirir. Tapmacalar həm məzmun, həm də zehni vərdişlərin inkişaf etdirilməsində çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu da bir oyun növüdür. Sərrast fikir məsuliyyəti toplum arasında həyata keçirilir. Bu böyüklərin uşaqları sınağa çəkməsi kimi də izah edilir. Burada məntiqi düşüncə də öz əhəmiyyətini əks etdirir. Sanamalar da oyun məşğuliyyəti kimi təsdiq edilməsinə baxmayaraq hər yerdə istifadə olunur.

Ova gedəndə, yürüşlər təşkil olunanda, mərasimlərdə insanların sayı lazım olanda bu rolu yerinə yetirməyə çox adamlar cəsarət tapmamışlar. Bu iş ya xoşbəxt nəticə, ya da bədbəxtliyə apararmış. Belə bir inanc yaranmışdı ki, sayma, azalar, özlər. Buna görə də saya, say haqqındakı hadisələrə aid nümunələr bir zarafat, bir yumor cizgiləri altında həyata keçirilir. Bu da deyəsən, Avropada dünyə-

nın çox yerlərində qəbul edilmişdi. Zabaykalda, İrkutskidə təyyarəyə minəndə, uzaq səfərə çıxanda saymağa icazə verməzlər. Sayın ciddiliyini itirməyə çalışmışlar. Bunun hal-hazırda unudulduğunu müşahidə edirik. Bu gün bu bir əyləncə kimi, yalnız oyun zamanı dəstəklənir. Seçimində yanlışlıq olmasın deyərək bunu həyata keçirirlər, şərti bir formada. Bütün qədim rəqəmlərin təhrif olunmuş təyinatları ilə danışılmış, sanki ağırlığını, mənfi emosiyasını azaltmağa çalışmışlar. Uşaq oyunları həyatın özünü təkrarlayır, çünki oyunda da həyatda olduğu kimi ədədlərin həqiqi həyatını gizlətməmişlər. Mücərrəd sözlər vasitəsilə yenidən saymaqla həyata keçirmişlər. Zaman keçdikcə bu inanclar aradan qalxmış, oyun səviyyəsində qalmışdır. Köhnə mənası öz mənasızlıq formasından çıxıb bilməmişdir. Bu da uzun zaman yaşaya bilmədi. Bu tipdə mahnılar yarandı, balalaykada ifa olundu. Özü bir ritm qazandı: «Аты-баты, шли солдаты».

Məhlələr arasında, kəndin bir başı ilə o biri başı arasında münaqişələr, davalar yaranırdı, yumruq davası, çəkişmə, döyüşmələr baş verirdi. Burada fərqləndirmək üçün ləqəblər meydana gəlirdi, və ya qərribə görünən adətləri lağa qoyardılar. Danışığlarına söz qoşardılar. Məsələn, novqorodluları «fisqıranlar», moskvalıları «muskovalı» çağırırdılar. Bəzi ləqəblər tənbelliyi, boşluğu, bəziləri də sənətkarlığını, peşəsini gözəl bildiyini hiss edərək verərdilər. Uşaqlar arasında da bu mübahisələr səbəb olurdu. Ona görə də, yumşalmış variantda həyata keçirildi. Əsasən, oyun zamanı hiyləgərlik, acgözlük, tənbellik, oğurluğu pisləyir kimi ləqəblərlə meydana çıxırdı. Bu oyunçuları məsxərəyə qoymağa çalışırlar. «Архип – старый гриб», «Я беда - беда», «Борборушка – украл топорушко» və s. etnoqrafik maraq və uşaq söz yaradıcılığında uşaq psixologiyasını mühakimə etmək üçün deyilən sözlər «Дразнило – собачье пыло» və s. gülüş doğurur. Amma bu ifadələr, həm də acıdır, acımağa sövq edir. Bu da oyunun bir növüdür. Şifahi ifa olunur:

- Тебе поклон послали.
- Кто?
- Маша.
- Какая Маша?
- Свинья наша. (4, 87)

Yaşlı uşaqların zarafatla, şən, zərərsiz bu şifahi oyunun qafiyələrinin sürətli təkrarlanması, həm də dil qüsurlarının aradan qalxmasına xidmət edir. Yaradıcısının isə böyük olduğu ehtimal edilir. Yanıltmacların da uşaqlar arasında həm pedaqoji, həm də psixoloji səbəb olduğu məlumdur. Uşaq folklorunun xeyli növü aşkar olunmuşdu. Bu növlərin əksəriyyəti müəyyən dəyişikliyə məruz qalmışdı. Bu dəyişiklik ya ağızdan-ağıza keçəndə müəyyən uğursuzluğa uğramış, ya da folklorşünaslar tərəfindən müəyyən dəyişiklik aparılmışdır. Bunlar eyni zamanda zarafatlarda, mahnılarda, tapmacalar və s. növlər üzərində həyata keçirilmişdir. Bu sahədə məşhur mütəxəssislərdən K.S.Çukovski, M.A.Bulatov, N.P.Kolpakova, O.S.Kapiseyin böyük rolu olmuşdur. Burada söhbət müəllifdən başqa, folklor nümunəsinin işlənmə dərəcəsi, mətnin əhəmiyyətli redaktəsindən gedir. Ən məşhur kolleksiyaçıların

da topladığı şifahi nümunələr yazıçıları tərəfindən düzəldilmiş formada «Ладушки. Русские народные сказки, песенки, потешки» adlı kitabda çap olunmuşdu. Bu toplunun uğurunu duyan, milli orijinallığını möhkəmləndirmək üçün kitabı iki hissəyə böldü və illüstrasiyalar bəzədilmiş vəziyyətdə təqdim edən rəssam sənətşünas Y.A.Vasneçova idi. O, bu sahədə olan zəhmətini itirmədi, əksinə, oxucular tərəfindən sevildi: «Ладушек и русские народные сказки, песенки, потешки, прибаутки» adlı kitablar çap olundu. Bu illərdə folklorşünaslar folklorun bir çox növünün çap olunması baxımından böyük nailiyyətlər qazanmışlar. Getdikcə ölkədə nəşr olunan folklor nümunələri kolleksiyaçıları tərəfindən daha geniş şəkildə təqdim edilmişdir. Bu uğurun birinci nəşri «Тридцать три пирога» adı ilə 1962-ci ildə, ikinci 1968, üçüncü 1973-cü ildə çap olunmuşdur. Buraya sırf rus xalq nümunələri deyil, Rusiya məkanında yaşayan digər xalqların da ədəbi nümunələri salınmışdır. Bu kitablar M.A.Bulatov tərəfindən tərtib edilmişdir.

Rus uşaq folkloru tədqiqatçıların dediyinə görə SSRİ xalqlarının folkloru əsasında qurulmuşdur. Folklor nümunələrindən biri də tapmacalardır. Tapmacalar zehnin inkişafına güclü təsir göstərir. Tapmacalar uşaqlar üçün bir çətin gəlişdir. Çünki müəyyən zehni əmək tələb edir. Bunu isə bəzən uşaqlar qəbul etmirlər. İnadçı uşaqlar cavabı tapmadıqda əsəb sarsıntısı keçirirlər. Fərqli danışarkən, yalnız təxmin edilənə xas olan xüsusi əlamətlərə və xüsusiyyətlərə işarə edilir. Ətraf aləmin cisimləri arasındakı oxşarlığı və inkarı haqqında düşünməyə məcbur olur. Ən tələbkar, çətin mövzularda yüksəlir, çətinləşir və sonda açılır. Reallıq dəyişikliklərin, vəziyyətin dəyişməsinin tapmacalarla təmsil olunması da müşahidə olunur. Məsələn, qara köpək qapıda, tutmur, hürmür, evə də buraxmır (qapıda qıfıl). Ən tələbkar mövzularda obrazlar rəngarəng də ola bilər, mövzu kəskin dəyişər. Xalq tapmacaları uşaqlar üçün hər zaman əyləncəlidir, hər yaş üçün maraqlı və həvəsləndiricidir. Burada sual və cavablarda bir opestogram diqqəti cəlb edir. Uşaqlar üçün ən sadə və ən elementar əşyalardan istifadə etməklə yaranan tapmacalar yaddaqalan və yumoristikdir: «Yekə qarın, dörd qulaq» (Yastıq), «Bütün tüklü, dörd pəncəli, özü də bığlı» (pişik), «Qışda və yazda bir rəngdə» (küknar, ladın).

Uşaqların ana dilinin bütün zənginliyi ilə danışmağı bacarması, tanışlıq olmadan rəngarəngliyi duymaq bacarığını, dil inkişafına təsirini K.D.Uşinski haqlı olaraq, həm də ana dilinin ilkin tədrisində böyük əhəmiyyət daşdığını qeyd etmişdi.

Atalar sözləri bu rolunu həm formasına, həm də məzmununa görə daha əhəmiyyətli yerinə yetirir. Rus dilində bir neçə yüz atalar sözü var. Uşaqlar ilk atalar sözünü böyüklərin nitqində eşidər. Bu doğma dildə söylənilən ilk təlim, tərbiyə öhdəliyini yerinə yetirir. Atalar sözünün mənası uşaqların qarşısında qəbul edilmiş bir təlim kimi açılır. Burada mənə daha aydındır. Mübahisəsiz açaqlığı ilə uşaqlar tərəfindən birbaşa dəyər kimi qəbul edilir. Məcəzi mənada ifadə olunduğu üçün mənası yalnız yaşla aydınlaşır. Xalq atalar sözündə çoxlarının bəyəndiyi kimi bir əxlaq dərəsi var. Gənc nəsə insan müdriyyətinin təqdimatıdır – xalq atalar sözləri. Atalar sözlərini oxuyub-öyrənmək müəyyən mənada pedaqoji prosesdir:

«Dost yoxdur – axtar, tapanda qoru», «Günəşin istiliyi, ananın xeyirxahlığı», «Dilinlə tələsmə, işinlə tələs» və s. atalar sözlərini mahir, incə işə qısa bir zamanda israrlı fikir geyindirməklə hökmün aydın kompozisiyası və ritmik formada ifadəsi insanlara hadisələri qısa zamanda xatırlatmaqda ən gözəl vasitədir. Xalq atalar sözləri, həm də hər hansı bir fenomenin düzgün təyin edilmiş məcazi ifadələridir, onlar sadəcə bir fenomeni təyin etmir, əksinə ona ifadəli, emosional qiymət verir. Məsələn, kiminsə gəlişinin narahatlıq verdiyini söyləməkdənsə, «elə bil başıma qar uçdu» - desək, kiminsə hərəkətindən bezdiyini isə «elə bil acı turpdun» ifadəsi ilə əvəz etmək hisslərin emosionallığını artırırsa da, məcazlığını artırır, yumşaldır. Tərbiyəvi fikirləri, əxlaqi dəyərləri özündə cəmləşdirən atalar sözlərinin mahiyyətinin dəqiq mənimsədilməsi, ifadəsinin məqsədəuyğunluğunu və düzgünlüyünü anlatmaq, uşaqları bu yöndə tərbiyələndirmək böyüklərin, müəllimlərin ümdə vəzifəsidir.

Mahnılar da xalq müdrikliyinin musiqili, bədii ifadəsidir, milli yaradıcılıq sahəsidir, məktəbəqədər uşaqların estetik ehtiyacları uşaq folklorunun mahnıları ilə tam təmin edilir. Müxtəlif mövzulu mətnlər böyüklər tərəfindən yaradılır, bu bəzən olduğu kimi, bəzən də dəyişilmiş şəkildə uşaqların ixtiyarına verilir. Bu sahənin tədqiqatçısı K.D.Uşinski fikirlərini kitablarda izah etmişdir. Bunlar "Bahar, qırmızı bahar", «Yaşıl, yaşıl, mənim yaşıl bacçam», «Meşənin, qaranlıq meşənin eşqinə», «Necə bizim qap», «Sən mənim dağ gülüm» və s. pedaqoji praktikada mükəmməl olan kitablardır. Bunlar uşaqlara musiqi ilə birlikdə poetik ruh bəxş edir. Poetik ünsürlər ağ qu quşu, küləkdə xışıldayan ağcaqayın, boz qazlar, yaz yağışı, daşan çaylar, dəli küləklər və s. Bunlar uşaqlarda torpaq sevgisi, vətən məhəbbəti, doğma yurd yerlərinə bağlılıq kimi mənəvi hissləri inkişaf etdirir, qəlblərində yaşadır.

Uşaqlarda mənəvi hissləri, poetik duyğuları inkişaf etdirməkdə mahnılar nə qədər vacibdirsə, cəsarəti, qorxmazlığı, məğrurluğu da dastanlar öyrədir. Dastanları öyrənmək, rus xalqının qəhrəmanları ilə tanış olmaq deməkdir. Bu gün kitabların köməyi ilə dastanlar öyrədilir. Bədii formada təqdim olunan bu qəhrəmanlar Vətənə, xalqa xidmət barədə dərs öyrədir, etik anlayışını, dərin düşüncə kimi cəhətləri nümayiş etdirir. İncilərdən əvvəl də dastanların bu keyfiyyətini yüksək qiymətləndirirlər.

1949-cu ildə yazıçı, folklorşünas Karnauxova «Rus bahadırları. Dastanlar» adlı bir toplu hazırladı. Burada bir neçə rus xalq qəhrəmanları haqqında İlya Muramets, Dobrina Nikitiç, Alyoşa Popoviç haqqında maraqlı nağıllar, hekayələr verilmişdi. Hekayələrin çoxu da İlyaya – ilk qəhrəmana həsr edilmişdir. Burada ardıcılıq, hərəkətin inkişaf ardıcılığı ilə bağlıdır. Yazıçı dastanların orijinallığını qorumaqla, onları bəzi arxaik xüsusiyyətlərdən, mənfi keyfiyyətlərdən azad etdi. Kolleksiya möhtəşəm qəhrəmanlıq motivləri öz əksini tapmışdır. Bəzi təcrübəli müəllimlər buna etiraz etdilər. Uşaqların başa düşməyəcəyini bəhanə gətirirdilər. Müəllimlər uşaqların dastanları tam başa düşmələri üçün geniş izaha ehtiyac olduğunu da qeyd edirdilər. S.V.Karnauxovanın maraqlı kitabı bu bəhanələrə son verdi. Bu eposun uşaq üçün əlçatan olmasını tam təsdiq etdi. Belə uğurlu cəhdlərdən biri də N.P.Kolpakovanın ya-

radıcılıq cəhdi olan «Dastanlar» kitabıdır. Bura on bir dastan toplanmışdır. Hər dastan müstəqil fikir və qəhrəmanlıq nümunəsidir. Sərbəst nəsrə həyata keçirilir, orijinallıq qorunur, povest prinsipində təbiiliyi gözləyir. Nağılların təsviri bütövlüyünü pozmadan dastanın poetik mənası və tarixi gündəlik xüsusiyyətləri qısaca izah edilir.

Xalq ədəbiyyatının gözəl, uşaqların həyatında müstəsna rolu olan nümunələrindən biri də nağıllardır. Xalq nağılları qeyri-şərtsiz uşaqların mütləq çərçivəsinə daxil edilmişdir. 20-ci illərdə bəzi müəllim və ədəbiyyatşünaslar nağılların uşaq kitablarına yerləşdirilməsini rədd edirdilər. Fantastik ideyaları din və xurafatla eyniləşdirirdilər. Hər bir nağılın uşaqlar arasında estetik zövqün və fikrin formalaşdırılmasında böyük rolu olması fikri, özünü zaman-zaman təsdiqlədi.

Pedaqogika elmində nihilizmi və vulqarlaşma sovet ictimaiyyəti tərəfindən pislənirdi. 1934-cü ildə S.Y.Marşak demişdi: «Gəlin, nağılı qəbul edək. İnsanlar nağılı inqilabın öldürdüyünə inanacaq. Məncə bu yanlışdır». Sovet pedaqoqları bütün praktikasını ilə sübut etdilər ki, nağılları kitablara daxil etməyin əhəmiyyəti böyükdür. Uşaqlar üçün ən maraqlı sahə heyvanlar haqqında olan nağıllardır. Heyvanlar və quşlar haqqında olan nağıllar toplanmış və çap edilmişdir: Çəkməli xoruz çiyində qaşlıq gəzir və qışqır ki, keçi dovşanın daxmasından çıxsın, yoxsa onu öldürəcəm ("Коза – дореза") "Tərs keçi". «Tülkü və qurd» nağılında qurd quyuğunu çaya salır: "İki balıq, biri kiçik, biri böyük" - deyir; «Tülkü və xoruz» nağılında tülkünün şirin dilinə inanmayan xoruzun inadkarlığı, «Tülkü və qarğa» nağılında hansı vasitə ilə qara bağanı yerə enidirməyi inandırmağı və s. hadisələri əks etdirir. Əsl heyvanlar bunlar deyil, amma uşaqlar buna inanırlar və böyük bir maraqla gözləyirlər ki, keçi dovşanın daxmasından çıxacaq mı; qurd quyuğu ilə balıq tutacaq mı, tülkünün hiyləgər niyyəti uğur qazanacaq mı? Bu nağıllarda ən vacib ifadələr – ağıl-axmaqlıq, hiyləgərlik-düzlük, yaxşılıq-pislik, qəhrəmanlıq-qorxaqlıq, xeyirxahlıq və xəsislik haqqında fikirlər formalaşır və davranış normalarını müəyyənləşdirir. Nağıllar uşağın dünyaya düzgün münasibətini təsdiqləyir. Birliyin, bir olmağın gücünü nağıllar vasitəsilə aşılamağa çalışan pedaqoji fikir, sağlam düşüncə və məqsəddir. «Turpun nağılı» sadə, anlaşılıq bir dillə ən kiçik gücə, dostluğa həmişə ehtiyacın olduğunu sübut edir. Uşaqlarda bir fikir formalaşır: «Siçanın gücünə ehtiyac varmı?»

Uşaqlar nağılların köməyi ilə hadisələrin, əməllərin ölçüsünü düzgün qiymətləndirməyi və bütün həyat uyğunsuzluğunun ciddi və gülməli tərəfini başa düşməyi, nağılların köməyi ilə erkən yaşlarından öyrənirlər. «Qoğal»da şən, qayğısız, şirəli, zəncəfilli çörək özünə o qədər inamlıdır ki, həqiqəti görə bilmir. Ona görə də tülkünün toruna düşür.

Məişət nağılları dostluqdan, təmizlikdən, əməksevərlikdən bəhs etdiyi kimi, heyvanlar haqqında nağıllarda hansı mövzudan bəhs etsə də, əxlaqi dəyərlərə aid etik normalar təkrarlanaraq unudulmur. İnsan həyatdakı hadisələrin sonluğunu əxlaqi, tərbiyəvi fikirlər üzərində formalaşdırır. Nağılların xoşbəxt sonluğu uşağın şənliyinə, yaxşıqla pislik arasındakı mübarizənin uğurlu nəticəsinə inamını artırır.

Heyvanlar haqqında çox yumor var. Bu möcüzəli xüsusiyyət uşaqlarda haqqı, həqiqət hissini inkişaf etdirir, əyləndirir, sevindirir, ruhlarını hərəkətə gətirir. Ancaq bəzi nağıllar kədərli, hadisələr ziddiyyətlidir. Buradakı hadisələr uşaqların duyğuları qədər canlıdır. Uşağı təsəlli etmək asandır, əsəbləşdirmək də asandır. Müsbət və mənfi mövzulu nağılların təbiətlə əlaqəsində kəskin fərqləri duyurlar. Uşaqlar nağıl personajlarının xarakterik xüsusiyyətlərini həyatda da axtarırlar. Xoruz qəhrəmandır, tülkü hiyləgərdir, keçi yalançıdır, ayı axmaqdır, dovşan qorxaqdır. Nağılların əvvəlində verilən ritmik mahnılar güclü emosiya, xəyali fikir ifadə edən hissələr yaradır, onu şaxələndirir, nağıllara məxsus xüsusiyyətlərin yaranmasına kömək edir. Yaddaşa düşən nağıllar uşaq şüurunun ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Yaşlı və məktəbəqədər uşaqlar da nağılı sevirler.

İşıq və qaranlıq səhnələr arasındakı mübarizə və möhtəşəm bir uydurma ilə birlikdə hərəkətin inkişafı onlar üçün eyni dərəcədə cəlbedicidir.

Rus xalq nağılı inanılmaz dərəcədə canlı, yaradıcı bir dünya üçün yaradılmışdır. Onun haqqında hər şey fəvqaləddir: insanlıq, torpaq, dağlar, çaylar, ağaclar, hətta əşyalar – ev əşyaları, alətlər və s. nağıllarda gözəl xüsusiyyətlər qazanırlar. Balta meşədə odun doğrayır, dəyirman taxıl üyüdür, soba danışır, alma öz yarpaqları ilə qaçan uşaqları bürüyür, uçan xalça göyə qalxır, kiçik bir sandıqda sakinləri, evləri, küçələri olan böyük şəhər yerləşir. Bu inanılmaz dünya uşağın təxəyyülünü oyadır və inkişaf etdirir, nağılın danışdığı hər şeyi izləyir, inanır, qələbə bağlanır. Çar İvanın qələbələrinə sevinir, müdrik Vasilasın möcüzələrinə sevinir, çətinliklərinə üzülür. Qəhrəmanların taleyi uşaqlara toxunur, bəzən bu hadisələrə evlərində, ailələrində baş verən hadisələr üst-üstə düşür, «Гуси-лебеди», «Сестрица Аленушка и братец Иванушка», «Ховрошечка», «Морозко» kimi nağıllar dediyimiz prinsipləri əks etdirir. Etik motivlər hərəkətin inkişafına daxil olur: ədalətsizlik, əzab və bədbəxtlik mənbəyinə çevrilir, xoşbəxt sonluqlar həmişə ədalət normalarına ziddiyyətləri aradan qaldırır. Nağıllar uşaqlara nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu, düzgün anlayışlar işığında anladır, insan əməllərini və hərəkətlərini qiymətləndirməyi öyrədir. Nağıllarda düzəlməz həyat amalı yoxdur, eyni zamanda əsl dünyanın daha ağır insan əzablarına dözdüyünü də gizlətmirlər, amma hər bir şey möcüzə sayəsində xoşbəxtliklə bitir. Yaxşılığın pislilik üzərində təsəvvür edilən möcüzəvi qələbəsi həmişə uşağın hissələrini aktivləşdirir. Ədalətə ehtiyac, həyatın çətinliklərini sonsuza qədər aşmaq istəyinə çevrilir, insanın həyatda qabiliyyətinin və ədalət uğrunda mübariz keyfiyyətlərinin formalaşması üçün son dərəcə vacibdir. Bundan başqa nağıllar uşaqlara məntiqi düşünməyi öyrədir.

Hadisələrin ciddi ardıcılıqla cərəyan etməsi, nağıl süjetinin dinamikasını əks etdirir, sona yaxınlaşdıqca personajlar arasındakı əlaqələrin kəskinləşməsi, məqsədə tam çatma anına gətirən gözlənilməz dönüşün mövqeyinə qəhrəmanın etirafı, yenə ədalətin təntənəsi nümayiş etdirir. Bu kimi texniki mübarizlik uşağın başa düşməsinə kömək edir, məqsədə çatmaq üçün əzmkarlıq, vəzifəyə sadıqlıq və nəyin bahasına olursa, olsun qazanmaq arzusunu möhkəmləndirir. Nağıl qəhrəmanları ba-

şına nə gəlsə də, həmişə öz məqsədinə sadıq qalır. Nağılların belə xüsusiyyətləri uşaqlar üçün çox vacibdir, insani münasibətlərin sadəliyini, vacibliyini başa salır.

Nağıllardakı üç dəfə üçlük, hadisələrin təkrarlanmasının üç olması, nağıl kompozisiyasının xarakterizə edilməsinə imkan verir. Qəhrəman çar İvanın üç ilanla mübarizəsi, üçbaşı, altıbaşı, doqquzbaşı əjdaha ilə vuruşması fikrimizi təsdiqləyir. Və ya qəhrəmana Dəniz çar tərəfindən üç sınağın verilməsi, bunların getdikcə çətinləşməsi, üç dəfə atına tullanmasından sonra məqsədinə çatması üçün müəyyən sınaq rəqəmi kimi dəyərləndirir. Üçlü təkrarlama xüsusi bir məna var. Üçüncü cəhd ya xoşbəxtlik, ya da bədbəxtliklə başa çatır.

Nağılların maraqlı, cəlbedici olmasına fikir verirlər. Burada canlılıq, səslərin müxtəlifliyi, meşə səss-küyü, rənglərin parlaqlığı da önəmli rol oynayır. Ətrafımızda dünyanın bütün xüsusiyyətləri özünü büruzə verir. Günəş işığı, güclü külək, göz qamaşdıran şimşəyin çaxması, göy gurultusu və ya nağıllardakı gecənin zülmət qaranlığı, günəşin qırmızı, dənizin mavi, qaranquşların ağ, çəmənliklərin yaşıl olması da təsadüfi deyil. Əşyaların aydın formaları, onlar haqqında dəqiq fikir formalaşdırır. Qəhrəmanın qılıncı iti, sarayları ağ daşdan, masaları pəlid, piroqları buğdadan olur. Bütün bunlar nağılları milli söz sənətinin bir modeli halına gətirir, xalqın mədəniyyətinə, dilinə, kökünə bağlılığını sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Paustovski K. Yaxın və uzaq adamlar. Bakı, 1971.
2. Бабушкина А.П. История русской детской литературы. М., 1948.
3. Белинский В. Г. Собрание, сочинение. Т.5, 1943.
4. Русские народные сказки, песенки. М., 1966.
5. Чуковский К. Сказки в стихи. От двух до пяти. М., Детская литература, 1982.

